

Witold Zajączkowski elu Eestis ja teenistus Eesti mereväes – lisandusi eluloole¹

Rafał Michliński

1917.–1918. aasta sündmused viisid muudatusteni Euroopa poliitilisel kaardil. Hääbuvad Euroopa suurriigid – Saksa keisririik, Austria-Ungari kaksikmonarhia ja Tsaari-Venemaa – andsid teed rahvusriikidele. Nelja-aastase relvastatud konflikti, Esimese maailmasõja (1914–1918) lõpp tõi paljudele neist õnneliku lahenduse. Eesti välja kuulutatud iseseisvus (24. veebruar 1918), nagu ka Poola riigi ehk Rzeczpospolita taastatud iseseisvus (11. november 1918) pandi tõsiselt proovile. Noored vabariigid seisid silmitsi tohutu väljakutsega – Nõukogude Venemaa agressiooniga. Ainult võit idavaenlase üle, mis peatas ühtlasi kommunistliku revolutsiooni leviku Lääne-Euroopasse, tagas nende jätkuva suveräänsuse. Sõdurite visadus ja pühendumus võitluses Punaarmee vastu iseloomustasid mõlema vabariigi iseseisvusvõitluse perioodi. Sarnane ajalugu, sealhulgas nende ühine nimetaja – võit bolševismi üle – võib seega olla võtmetähtsusega Poolas ja Balti riikides toimunud ühiskondlike ja poliitiliste protsesside mõistmisel.

Sealjuures tuleb meeles pidada, et ajalugu ei koosne ainult suurtest sündmustest. See puudutab eelkõige inimesi: nii neid, kes nendes sündmustes osalesid, kui ka nende sündmuste pealtnägijaid, kes annavad oma mälestused järgnevatele põlvedele edasi. Inimeste omaks võetud eluhoiakud ja tehtud otsused määrasid nende edasise saatuse. Seda illustreerib Witold Zajączkowski (1892–1977) näide, kes astus 1918.–1919. aasta talvel, Eesti Vabariigi eksistentsile murrangulisel hetkel Eesti mereväe teenistusse.

¹ Avaldatud esmalt poola keeles: Rafał Michliński, „Życie w Estonii i służba Witolda Zajączkowskiego (1892–1977) w estońskiej marynarce wojennej – przyczynek do biografii“, *Biuletyn Historyczny. Muzeum Marynarki Wojennej* 35 (2020), lk 25–40. Autor tänab Gdynia mereväemuuseumi ajaloobülletääni toimetust loa eest tekst ka eesti keeles avaldada.

*Piński flotilli ülem komandor
porutšik (kaptenleitnant) Witold
Zajączkowski. Rzeszow, 1930. aas-
tad. Narodowe Archiwum Cyfrowe,
3/1/0/7/648*

Ohvitser, keda hiljem peeti Teise Poola Vabariigi mereväe üheks andekaimaks, elas aastatel 1918–1920 Tallinnas. Otsus liituda Eesti armeega oli läbimõeldud – Zajączkowskiil olid olemas vajalikud kogemused ja oskused, et astuda Eesti mereväe ridadesse ja võidelda Eesti kaitsel. Tänu sellele sai temast osaline ühes Eesti ajaloo märkimisväärsimas sündmuses – võidukas sõjas bolševike vastu. Ta oli tulevase Poola mereväe ainus ohvitser, kes selles sõjas osales. Zajączkowski kirjutas hiljem Konstantin Pätsi valitsuse bolševikevastase hoiaku kohta, et „selles võis kindel olla“.² Ajavahemiku kohta alates 1918. aasta kevadest kuni 1920. aasta kevadeni Witold Zajączkowski elus on kõige vähem teada, kuid samal ajal on see äärmiselt huvitav periood.³

Ajaloolased hakkasid Zajączkowski elukäiku uurima 1990. aastatel. Selle tulemusena avaldati tema elulugu Poola mereväe loojaid ja juhtkonda

² Witold Zajączkowski, *Lata młodości i wojna światowa na Bałtyku*, käsikiri (Toronto: s. n., 1970), lk 160.

³ Vrd: *Kadry Morskie II Rzeczypospolitej*, tom II, *Polska Marynarka Wojenna, cz. I Korpus oficerów 1918–1947*, koost. Jan Sawicki (Gdynia: Wyższa Szkoła Morska, 1996), lk 473. Teine hilisem Poola mereväe ohvitser, kes tegutses 1918. aastal Tallinnas, oli *komandor* Aleksander Iwaszkiewicz (1880–1926).

käsitlevates teostes.⁴ Esimesed temast kirjutatud artiklid ilmusid 1990. aastate keskpaigas.⁵ Zajączkowskit käsitlevad uurimused hõlmasid perioodi alates tema Krimmis veedetud lapsepõlvest, teenistusest Vene impeeriumi ja Poola mereväes kuni tema sõjajärgse eluni eksiilis Kanadas. Nende tekstide ühiseks jooneks on suhteliselt lühike kirjeldus tema eluloo Eesti episoodist. See kaheaastane kuulsusrikas ja erakordselt huvitav periood „Narva jõel“ (1918–1920) on kuni praeguseni jäänud tema eluloo valgeks laiguks. Käesoleva artikli eesmärk on selle lünga täitmine, mis on muu hulgas võimalik tänu Eesti ja Poola arhiividokumentidele ning Witold Zajączkowski päevikule pealkirjaga „Noorusaastad ja maailmasõda Läänemerel“ („Lata młodości i wojna światowa na Bałtyku“).⁶ See artikkel olgu innustuseks ja

⁴ Poola mereväehvitseride elulugudest ja komandor Zajączkowskist on eluloolisi andmeid järgmistes olulisemates teostes: Dariusz Nawrot, *Korpus oficerski Marynarki Wojennej II Rzeczypospolitej* (Varssavi: Bellona, 2005); Dariusz Nawrot, *Z Torunia do Okehampton: rzecz o Szkole Podchorążych Marynarki Wojennej historią życia jej komendantów pisana* (Gdynia: Wydawnictwo Akademickie AMW, 2010); *Kadry Morskie II Rzeczypospolitej*; Jarosław Tuliszka, *Wyższa kadra dowódca polskiej Marynarki Wojennej Drugiej Rzeczypospolitej* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000).

⁵ Vt: Ireneusz Bieniecki, „Dowódcy Floty Rzecznej Marynarki Wojennej (1919–1939)“, *Przeegląd Morski* 11 (1998), lk 99–107; Ireneusz Bieniecki, „Komandor Witold Zajączkowski – dowódca Floty Rzecznej w Pińsku (1892–1977)“, *Biuletyn Historyczny. Muzeum Marynarki Wojennej* 14 (1995), lk 174–184; Ireneusz Bieniecki, „Komandor Witold Zajączkowski (1892–1977) – dowódca Floty Pińskiej“, *Przeegląd Morski* 4 (1990), lk 58–62; Ireneusz Bieniecki, „Komandor Witold Zajączkowski – wybitny oficer polskiej Marynarki Wojennej (1892–1977)“, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Historica* 104 (2019), lk 147–165; Ireneusz Bieniecki, „Przemyt na Bałtyku w latach I wojny światowej w świetle „Pamiętników“ kmdr. Witolda Zajączkowskiego“, *Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia SG* 10 (1999), lk 55–60; Ireneusz Bieniecki, „Toruńskie lata dowódcy Floty Pińskiej komandora Witolda Zajączkowskiego“, *Nowości* (Toruń), 18. august 1992, lk 11; Czesław Ciesielski, „Witold Zajączkowski (1892–1977) – Komandor, dyrektor nauk Oficerskiej Szkoły Marynarki Wojennej, Dowódca Floty Rzecznej w Pińsku“, *Komunikaty Instytutu Bałtyckiego* 43 (1994), lk 42–54; Janina Curtis, „Wspomnienie pośmiertne o komandorze W. Zajączkowskim“, *Nasze Sygnały: Pismo Stowarzyczenia Marynarki Wojennej* 139 (1978), lk 15–18; Marek Herma, „Książę Polesia. Komandor Witold Zajączkowski. Ostatni dowódca Floty Rzecznej Marynarki Wojennej“, *Zapomniane Bandery. Flotylla Rzeczne II Rzeczypospolitej*, toim. Stanisław Januszewski (Wrocław: Ministerstwo Gospodarki Morskiej i Żeglugi, 2019), lk 151–162; Marek Herma, „Służba lejtanta Witolda Zajączkowskiego na okrętach marynarki wojennej Imperium Rosyjskiego w latach 1910–1918“, *Rola polityki i ekonomii i techniki w działaniach zbrojnych na rzekach, morzach i oceanach*, toim. Roman Kochnowski ja Jarosław Jastrzębski (Oświęcim: Napoleon V, 2019), lk 39–53.

⁶ Eestis on teavet Zajączkowski kohta Eesti Rahvusarhiivi ja Tallinna Linnaarhiivi fondides. Rahvusarhiivi materjalid puudutavad sõjandusküsimusi (sealhulgas hävitaja Lennuk, millel ta

julgestuseks teistele ajaloolastele, et uurida süvitsi eestlaste ja poolakate elulugusid, kelle sõjaaegne saatus tõi nad mõlema rahva jaoks murrangu- listel hetkedel Narva ja Wisła jõe kallastele.⁷

Witold Zajączkowski sündis 17. (29.) märtsil 1892 Krimmis Simferopolis katoliiklastest vanemate Bronisławi (1860–1930) ja Henryka (1873–1896, neiu põlvnimega Choroszewski) vanima lapsena.⁸ Peale tema oli Zajączkowskitel veel kaks ühist last: Roman⁹ ja Anna. Witoldil oli ka poolõde Helena ja poolvend Wiesław. Tsaaririigi poliitika poolakate suhtes sundis Peterburi tsiviilehitusinseneride instituudi lõpetanud Bronisławi kolima Krimmi, kus ta asus Simferopoli linnaarhitekti ametikohale. Witoldi ema suri, kui ta oli nelja-aastane. Kaheksa aastat hiljem, kaheteistkümnepäevasele, alustas Witold õpinguid Simferopoli klassikalises gümnaasiumis. 1908. aastal võeti ta vastu Peterburi mereväe kadetikorpusse 5. kompaniisse. Pärast selle lõpetamist alustas ta 1910. aastal teenistust Vene keiserlikus

teenis, komandöri käsud), linnaarhiivi materjalid aga tsiviilasu. Tema päevik „Noorusaastad ja maailmasõda Läänemeres!“ („Lata młodości i wojna światowa na Bałtyku“) on kirjutatud 1960. aastate lõpus ja see trükiti Torontos 1970. aastal 20 eksemplaris. 1995. aastal annetas Zajączkowski tütar Helena Krzyżanowska päeviku ühe eksemplari Gdynia mereväemuuseumi raamatukogule (teise eksemplari sai autor Marek Herma loal). Poola Sõjaväe Keskarhiivis säilitatav Witold Zajączkowski isikutoimik ei sisalda teavet tema teenistuse kohta Eesti relvajõududes. Ta on kirjeldanud oma sõjaväeteenistust teistel (mitte Poola) laevaldel pärast keiserlikust mereväest lahkumist ainult mõne sõnaga: „Pärast mereväest lahkumist teenisin vaheaegade kuni 1920. aasta maini Soome purjelaeval Alku erinevatel ametikohtadel“ (Witold Zajączkowski isikutoimik, CAW WBH, TAP, 1769/89/5822). Teabe puudumine Zajączkowski teenistuse kohta Eestis võib olla tingitud asjaolust, et see vältas ainult neli kuud. Sealjuures väärivad mainimist, et üleminek Venemaa lagunemisel sündinud riikide merevägedest Poola mereväkke oli pärast iseseisvuse saavutamist loomulik nähtus. Raamatu „Kadry Morskie Rzeczypospolitej“ autorid märgivad, et Vene mereväest läks Poola mereväkke vähemalt 186 ohvitseri, mis moodustas 74% Poola mereväe ohvitserikorpusse isikkoosseisust (üle 20% olid endised Austria-Ungari mereväeohvitserid ja ainult 5% Saksa mereväeohvitserid).

⁷ Nimetamist väärivad Poola relvajõududes Läänes (PSZ) teeninud Eesti lendurid Endel Heinrich Susi (1914–1977) ja Ants-Jan Liblikmaa (1914–1944).

⁸ Herma, „Książę Polesia“, lk 152.

⁹ Roman Zajączkowski (1894–1940) – Poola armee insener, tehnik ja ohvitser. Pärast Nõukogude Liidu rünnakut 1939. aasta 17. septembril arreteeris NKVD ta Tarnopolis, viis Kozelski laagrisse ja mõrvas 1940. aasta kevadel Katyńi metsas. Roman Zajączkowski Kozelski laagris viibimisest on säilinud tema päevik. Vt Stanisław M. Jankowski, „Notes inżyniera Zajączkowskiego“, *Zbrodnia Katyńska po 60 latach: Polityka, nauka, moralność, Zeszyty Katyńskie* 12 (Varssavi: Niezależny Komitet Historyczny Badania Zbrodni Katyńskiej, 2000), lk 57–78.

mereväes.¹⁰ Esimesel aastal mereväe kadetikorpuses õppides määrati Zajączkowski õppelaevale Vernõi ja purjelaevale Zabava. Pärast suvepraktikat loobus noor Witold, keda paelus mereelu, vabatahtlikult oma puhkuseõigusest ja astus teenistusse hävitajal Moskvitjanin. Merepraktikumide ajal seilas ta ristlajatel Diana ja Aurora ning lahingulaeval Tsesarevitš Läänemerel, Vahemerel ja Atlandi ookeanil.¹¹

Witold Zajączkowski lõpetas mereväe kadetikorpusel tulemustega 40. kohal (130 lõpetaja seas) ja ülendati 5. (18.) oktoobril 1913 mitšmaniks. Alates sama aasta novembrist teenis ta hävitajal Moskvitjanin vahiohvitserina. Tema järgmine teenistuskohd oli Püha Andree lipu all lahingulaeval Sevastopol, kus temast sai suurtükiväehvitser (alates 1914. aasta juulist). Kuna ta ei soovinud talle usaldatud ametikohta vastu võtta, taotles ta üleviimist Siberi flotilli, ja see kiideti heaks. Tema plaanid nurjas aga konflikti eskaleerumine Euroopas, kui Austria-Ungari troonipärija, ertshertsog Franz Ferdinandi (1869–1914) mõrvamine Sarajevos viis lõpuks Esimese maailmasõja puhkemiseni. Pärast mobilisatsiooni väljakuulutamist Vene mereväes 20. juulil 1914 suunati ta oma soovil teenima Balti laevastiku 1. hävitajate divisjoni. Tema katsed saavutada üleviimist Moskvitjaninile ebaõnnestusid, sest laev oli juba täielikult mehitatud. Zajączkowski määrati hävitaja Metki vahiohvitseriks.¹²

1. augustil 1914 evakueeriti Liepāja baas, kus asus hävitaja Metki divisjon. Metki alustas patrullimist Liivi lahes ja seejärel Soome lahes Hiiumaa ja Soome vahel. Sõjategevuse vaibumise ajal 1914. ja 1915. aasta vahetusel oli Zajączkowski Helsingis, kus ta õpetas välja noori signaliste. Juba 1915. aasta kevadel sõjategevus aga jätkus. Sakslased alustasid pealetungi ja vallutasid 7. mail 1915 Liepāja, seades sellega reaalsesse ohtu Vene mereväebaasid Liivi lahes. Sama aasta suvel määrati Zajączkowski uuele hävitajale Zabijaka, kus ta teenis inspektori ja teise miini-torpeedoohvitseri ametikohal. Selle laeva pardal osales ta 1915. aasta detsembrist kuni 1916. aasta jaanuarini kahes miiniveeskamisoperatsioonis. Esimese käigus mineeriti Ventspilsi sadama ümbrus ja see õnnestus edukalt, miinidel hukkus neli Saksa laeva.

¹⁰ Herma, „Ksiaże Polesia“, lk 153.

¹¹ Ciesielski, „Witold Zajączkowski“, lk 44.

¹² Herma, „Ksiaże Polesia“, lk 155.

Teine operatsioon, mis viidi läbi Steinorti (Akmensragši) lähedal Liepājast põhja pool, ei olnud Zabijaka meeskonnale nii edukas. Plahvatuses hukkus üle neljakümne meremehe ning paljud said haavata, vigastusi miinikildudest või põrutada. Teine hävitaja, Pobeditel, pukseeris Zabijaka Tallinna baasi ja miiniveeskamisoperatsioon katkestati. Laeva päästmise ja pardale jäänud miinide kindlustamise eest pälvis Zajączkowski 31. märtsil (13. aprillil) 1916 oma esimese teenetemärgi keiserlikus mereväes – Püha Stanislavi ordeni 3. järgu mõõkade ja lindiga. Mõni kuu hiljem, 30. juulil (12. augustil) 1916 ülendati ta enne ettenähtud aja väljateenimist leitnandiks. Zajączkowski viimane teenistuskohd Vene mereväes oli saatelaeva Berkut komandörina 1917. aasta aprillis.¹³ Tema ja ta meeskonna ülesandeks oli jälgida Rootsi ja Soome suurvürstiriigi vahel sõitvate kaubalaevade liikumist.

Samal ajal valitses Venemaal kaos. Veebruarirevolutsiooni (23. veebruarist (8. märtsist) kuni 3. (16.) märtsini 1917) tagajärjel kukutati tsaar ja pool aastat hiljem, 25. oktoobril (7. novembril) 1917 haaras võimu Rahvakomissaride Nõukogu eesotsas Vladimir Leniniga. Seistes silmitsi Püha Andrease lipu all teenivate meremeeste seas kasvava rahulolematusega ja bolševike riigipöördega, otsustas Zajączkowski 1918. aasta jaanuaris Vene mereväest lahkuda. Oma mälestustes kirjeldas ta teenistusest lahkumise hetke nii:

Nagu ikka sõja kaotanud riigis, muutus vastuseis valitsuse afääridele tugevamaks. Sotsialistlik liikumine intensiivistus. Algasid demonstratsioonid ja streigid. Ilmusid provokaatorid ja tõusid hääled rahu sõlmimise poolt – ühesõnaga, igauks, kes oskas vaadata ja tahtis näha, nägi silmapiiril revolutsiooni kummitust. Kahjuks ei olnud mina üks nendest. Olin täielikult hõivatud oma laeva ja teenistusega. Kurt ja pime riigis toimuva suhtes.¹⁴

Pärast Vene mereväe teenistusest lahkumist suundus Zajączkowski Helsingisse. 1918. aasta mais, pärast arvukaid seiklusi, põgenes ta sakslaste poolt okupeeritud Soome pealinnast ja läks Tallinna, kus elasid tema abikaasa ja abikaasa pere.

¹³ Witold Zajączkowski isikutoimik, dateerimata registrikaart, Poola sõjaväe keskarhiiv (edaspidi CAW WBH), TAP, 1769/89/5822, lk 2.

¹⁴ Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 114.

Siinkohal tasub pühendada paar sõna Witold Zajączkowski eraelule. 1917. aasta alguses, enne Vene mereväest lahkumist, kohtas ta esmakordselt oma tulevast abikaasat Johanna (Anna) Koltsi ühes Tallinna peatänav restoranis. Johanna oli sündinud 26. juunil 1898 Eduard Koltsi tütreana. Naise ilust lummatuna otsustas Zajączkowski „armsat joonistajat“ lähemalt tundma õppida. Varsti pärast seda kohtumist, 1917. aasta kevadel – kohe pärast Berkuti komandöriks saamist – läks ta Haapsalu postkontorisse ja saatis Johannale telegrammiga abieluettepaneku. Zajączkowski palus Johanna kätt sõidul läbi Tallinna. Abielu sõlmiti Tallinna Pühavaimu kirikus 27. juulil (9. augustil) 1917.¹⁵ Tunnistajateks olid leitnandid Jumatov ja Moroz.¹⁶ Witoldil ja Johannal sündis kaks tütart: Janina (1918) ja Helena (1922).¹⁷

Nagu Witold oma päevikus märkis, jõudis ta lõpuks Tallinna 1918. aasta mais.¹⁸ Tema saabumine oli Johanna perele ootamatu. Koos abikaasaga üürisid nad suure korteri kaunis linnaosas ning, nagu ta on meenutanud, „nautisid elu üldsegi mitte muretsemata tuleviku pärast“.¹⁹ Tallinna Linnaarhiivis säilitatavast dokumendist nähtub, et Zajączkowski elas oma Tallinnas viibimise ajal (1917–1920) aadressil Vene tänav 19–2.²⁰ Püsiva töökoha puudumise tõttu hakkas ta kaarte mängima. Alguses vedas tal väga, kuid liigne enesekindlus viis ta pankrotti. Rahapuuduse tõttu kolis Johanna elama oma pere juurde Tallinnast 25 km kaugusele.²¹ Säilinud dokumendid kinnitavad, et ta

¹⁵ Tallinna Pühavaimu koguduse V personaalraamat (1877–1926), Tallinna Linnaarhiiv (TLA), 1463.1.34, l. 200; Tallinna Pühavaimu koguduse laulatatute nimekiri (1910–1926), TLA.1463.1.29, l. 61v.

¹⁶ Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 124.

¹⁷ Helena Zajączkowska–Krzyżanowska „Kene“ (1922–2000) – Varssavi kõrgema õenduskooli vilistlane, oli Armia Krajowa liige. Osales Varssavi ülestõususe sanitarina (sai teenistuskohustuste täitmisel raskelt haavata). Pärast sõda oli kopsuarst (lõpetas Poznańi ülikooli arstiteaduskonna, oli aastaid Poola Punase Risti haigla juhataja Gdynia Orłowo linnaosas) ja Armia Krajowa võitlejate ülemaailmse liidu liige. Tema okupatsiooniaegseid memuaare vt: Helena Zajączkowska–Krzyżanowska, „Z wojennych dziejów Warszawskiej Szkoły Pielęgniarsstwa i jej absolwentek“, *Służba Polek na frontach II wojny światowej: materiały sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniach 16–17 listopada 1996 roku*, cz. 3, toim. Elżbieta Zawadzka (Toruń: Fundacja „Archiwum Pomorskie Armii Krajowe”, 1996), lk 183–191.

¹⁸ Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 148.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Sajontskowski Witold, Tallinna Aadressbüroo, Aadresslehed, TLA, 1376.1.232.

²¹ Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 150.

elas sel ajal Paldiskis. Vähem kui aasta pärast pulmi, 28. juunil 1918 sündis nende esimene tütar Janina.²² See sündmus muutis Zajączkowski käitumist. Tänu oma oskustele leidis ta sadamas tööd. Esialgu laadis ta purjelaevale kartuleid, kuid raske töö väga väikese palga eest ei rahuldanud teda. Otsides paremat sissetulekuallikat, liitus ta eesti kapteni Sandpanki²³ ja Newmanimelise soomlasega. Koos purjetasid nad Soome lipu all purjelaeval Alku, vedades ettevõtte Schifffahrt tarnitavat lasti. See polnud aga nende ainus sissetulekuallikas. Nagu Zajączkowski on meenutanud: „Oli veel üks, tulusam kaup – alkohol!”²⁴ Koos partneritega vedasid nad seda 1918. aasta suvel ja sügisel ebaseaduslikult Eestist Soome.²⁵ Eesti alkoholi madal hind ning soodne vahetuskurss Soome margaga tähendasid, et ühe liitri kohta teeniti kaheksateistkordne tulu. Eestisse naasmisel laadisid nad Alkule tsementi, katusematerjale, rõivaid ja Rootsi lõnga – kohalikul turul väga hinnatud kaupu. Igapäevakaubad ja alkohol polnud aga ainsad, mida Zajączkowski ja tema partnerid vedasid. Ebatavaline „last“, mille Zajączkowski üle Läänemere smugeldas, oli keegi parun M. – Eesti mõisaomanik –, kes tulevase *komandor*’i sõnul ei suutnud sakslastelt saada luba Soome sisenemiseks. Merereis lõppes edukalt – aadlik jõudis sihtkohta. Zajączkowski aga ei kohtunud paruniga enam kunagi. Tänu perekonna sissetulekute järkjärgulisele suurenemisele naasis Johanna Zajączkowska Tallinnasse.²⁶ Pärast seda sõitis Witold Alku pardal veel ainult paar korda. Purjeka seisukord muutus üha halvemaks ja see müüdi lõpuks Wikmani-nimelisele mehele, misjärel laev uppus juba esimesel reisil Liivi lahes. Seniste partnerite teed läksid aga lahku.²⁷

²² Isikutunnistus nr 1504, 1505, Politsei VI jaoskond, isikutunnistuste kontsud nr 1400–1598, 1919, TLA, 186.1.409.

²³ Perekonnanimi Sandpak (Sandbank) oli Eestis üsna levinud. Zajączkowski viidatud isik võib olla Johannes Sandbank (1872–1942), Eesti mereväe viimase ülema Johannes Sandbanki (1901–1954) isa. Sandbank senior lõpetas Käsmu merekooli 1904. aasta kevadel kaugesõidukaptenina. Seejärel õpetas ta Käsmu merekoolis erialaaineid (1919–1930). Siiski ei ole võimalik kindlaks teha, kas Zajączkowski kompanjon oli just Sandbank senior.

²⁴ Zajączkowski. *Lata młodości*, lk 151.

²⁵ Salakaubaveo korralduse kohta Läänemerele sõdadevahelisel perioodil vt: Raimo Pullat ja Risto Pullat, *Morze wódki. Przemysł spirytusu na Bałtyku w okresie międzywojennym* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013); eesti keeles Raimo Pullat ja Risto Pullat, *Viinameri: salapiiritusevedu Läänemerele kahe sõja vahel* (Tallinn: Estopol, 2010 ja 2021).

²⁶ Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 154.

²⁷ *Ibid.*, lk 158.

Zajązkowski Eestis viibimise aja kõige põnevam osa oli tema teenistus Eesti mereväes. Noor Eesti riik, mis oli iseseisvunud alles 24. veebruaril 1918, pidi vähem kui aasta pärast, kohe Saksa vägede lahkumise järel (novembris 1918) silmitsi seisma idast peale tungivate bolševistlike vägedega, kelle esimene rünnak toimus 22. novembril. Olukord muutus Nõukogude Venemaa vägede pealetungi tõttu üha ohtlikumaks. 1918. ja 1919. aasta vahetusel oli Eesti armee kriisis. Väeteenistusest hoiti kõrvale, mehed deserteerisid kehvasti relvastatud üksustest. Lootust olukorra paranemiseks andis admiral Edwyn Alexander-Sinclairi Briti eskaader, mis jõudis Tallinna reidile 1918. aasta 12. detsembril. Tänu sellele ei ähvardanud Eesti pealinna enam bolševike meredessant ja ühtlasi algasid moodsate Briti relvade tarned.²⁸ Nõukogude Venemaa ekspansiooni ja Tallinnale läheneva Punaarmee tõttu soovis Zajązkowski – nagu ta ise on meenutanud – esialgu Eestist lahkuda. Ohust hoolimata võttis ta aga vastu teistsuguse otsuse. Ühel talvapäeval 1918. aasta detsembris märkas ta mööda tänavat jalutades mobilisatsiooniteadet. Sama kuu lõpus (tõenäoliselt 25. kuupäeval) võttis ta end registreerimispunktis arvele ja astus vabatahtlikult Eesti sõjaväkke. Oma soovil suunati ta mereväkke ja määrati hävitajale Lennuk.²⁹ Kuna laeval olid ohvitseride ametikohad täidetud, võttis Zajązkowski pärast vestlust laeva komandöri, vanemleitnant Georg Veigeliniga (1886–1945) vastu allohvitseri, vanemsignalisti ametikoha³⁰ ja nimetati ametisse 1919. aasta 12. jaanuari päevakäsuga nr 4.³¹ Zajązkowski teenis Lennuki pardal alates 1. jaanuarist 1919.³² Tasub mainida, et sel ajal kuulusid laeva ohvitseride hulka peale eestlaste ka baltisakslased – endised Vene mereväeohvitserid. Meeskonda kuulus ka üks Zajązkowski Peterburi-aegne õpingukaaslane, Eesti mereväe ja sõjalaalookirjutuse silmapaistev tegelane kontradmiral Hermann Alexander

²⁸ Jan Lewandowski, *Historia Estonii* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 2002), lk 176–177.

²⁹ Lennuk (esialgse nimega *Αετρουιλ (Avtroil)*) oli aastatel 1913–1915 ehitatud Vene hävitaja. 27. detsembril 1918 kaaperdas Briti kuninglik merevägi selle Soome lahel. Eesti mereväe teenistuses nimetas Eesti mereväe ülemjuhataja Johan Pitka selle 1919. aasta 2. jaanuaril ümber Lennukiks.

³⁰ Zajązkowski, *Lata młodości*, lk 161.

³¹ Miiniristleja Lennuk komandöri päevakäsud, 1. jaanuar – 31. detsember 1919, Rahvusarhiiv (RA), ERA.1664.1.1, l. 3.

³² Käsk anti välja hiljem, sest Lennuk oli astunud otse sõjategevusse.

Salza.³³ Enne tegevteenistusse saatmist tehti laevale remont (1919. aasta 3.–5. jaanuaril) – uuendati laevakere veealune osa.³⁴ Seejärel asus hävitaja Lennuk kohe lahingutegevusse. 1919. aasta alguses oli kindral Johan Laidoneri juhitud Eesti Rahvaväes umbes 13 000 meest ning meeste arv kasvas pidevalt.³⁵ 1919. aasta esimestel nädalatel peatati bolševike pealetung ja eestlased alustasid vasturünnakut. Sõjaväe juhtkond tegi Lennukile ülesandeks toetada vaenlase positsioonidele maabuvaid meredessante suurtükitelega.

1919. aasta 6. ja 7. jaanuaril tegi Zajączkowski hävitaja pardal oma esimese reisi Tallinnast Kolga lahte Põhja-Eesti rannikul, kus toetati lähenevaid Eesti jalaväeüksusi.³⁶ Järgmisel päeval, 8. jaanuaril kuulus Lennuk Eesti sõjavägede ülemjuhataja moodustatud salga koosseisu ja toetas Hara lahes maabunud meredessanti (üks Soome vabatahtlike kompanii ja kaks kompaniid Eesti pataljonidest).³⁷

Huvitav fakt on, et oma teenistusaja jooksul kohtus Zajączkowski Eesti mereväe ülema admiral Johan Pitkaga – ühe Eesti iseseisvuse rajajaga.³⁸ Oma mälestustes kirjeldas ta teda kui „legendaarset kuju, kirglikku patriooti ja ennekõike tegusat ja julget meest, kellele valitsus usaldas noore vabariigi mereväe ja kaubalaevastiku juhtimise“.³⁹

³³ Hermann Alexander Salza (1885–1946) – kontradmiral, Eesti merejõudude juhataja, Venemaa keiserliku mereväe ohvitser, sõjaajaloolane, lõpetas Peterburi mereväe kadetikorpuse 1907. aastal mitšmani auastmes. 3.–27. jaanuarini 1919 teenis ta hävitajal Lennuk navigatsiooniohvitserina. Aastatel 1925–1932 oli Eesti mereväe ülem. Langes 1945. aastal Saksamaal Punaarmee kätte ja suri 23. jaanuaril 1946 Moskvas Butõrka vanglas. On avaldanud meresõjandusalaseid käsitlusi, sh: „Военно-морское дело“ (Tallinn: s. n., 1922); „Meresõjakunsti ajalugu. Algusest kuni 1914 a.“ (Tallinn: Merejõudude Staap, 1926); „Meresõjakunsti ajalugu. Ilmasõda“ (Tallinn: Merejõudude Staap, 1926); „Dardanellide operatsioon“ (Tallinn: Kindralstaabi VI osakond, 1927).

³⁴ Leonid G. Baszkirow *et al.*, „Niszczyciele Spartak i Awtroil“, cz. III, *Okręty wojenne XII*, nr 53 (3/2002), lk 19.

³⁵ Lewandowski, *Historia*, lk 177. Lisatoetust pakkusid soomlaste, taanlaste, norralaste ja baltisakslaste vabatahtlikud üksused.

³⁶ Miiniristleja Lennuk, laeva päevaraamat, RA, ERA.1664.1.3, l. 15.

³⁷ *Ibid.*, l. 18.

³⁸ Johan Pitka (1872–1944) – admiral, Eesti merejõudude juhataja, üks Eesti Rahvaväe loojaid Vabadussõja ajal. Pitka juhtis kõiki Eesti mereväe operatsioone, sh Riia lähedal sakslaste vastu suunatud mereoperatsioone. 1919. aastal organiseeris ta ka soomusrongide ehitamist. Pärast sõja lõppu emigreerus Kanadasse. Eestisse naasis 1930. aastal. 1940. aastal põgenes Nõukogude okupatsioonivõimude eest Soome, 1944 naasis Eestisse ja jäi sama aasta sügisel teadmata kadunuks.

³⁹ Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 163.

Hävitaja Lennuk 1919. aasta märtsis Tallinna sadamas. Karl Akeli foto. Rahvusarhiiv, EFA.114.A.276.85

Mõni päev pärast dessanti Hara lahes läks hävitaja, mille pardal oli Zajączkowski, luureretkele Narva lahele. Hõivati Narva-Jõesuust väljunud puksiir Narova, mida peeti ekslikult Nõukogude hävitajaks.⁴⁰ Missiooni ajal õnnestus Zajączkowski avastada laeval spioon. Temas äratas kahtlusi bolševike pihta suunatud Eesti üksuste suurtükitle ebatäpsus. Laske juhiti raadio teel ning ebatäpsuse põhjust otsides läks Zajączkowski alumisele tekile, kus avastaski spiooni.⁴¹ Selleks osutus Läti komissar nimega Kaur. Pärast lühikesest uurimist admiral Pitka juuresolekul saadeti spioon laevalt minema. Selle juhtumi järel naasis Lennuk Kunda lahte meremiine laadima. Ühtlasi täiendati laevameeskonna koosseisu.⁴²

Seejärel, 1919. aasta 14. jaanuaril osales Zajączkowski Eesti mereväe ajaloo esimesel miiniveeskamisoperatsioonil. Operatsioon toimus Seiskari

⁴⁰ Vt Johan Pitka, *Minu mälestused 1914–1920. Suure Ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni* (Tallinn: Olion, 1993), lk 87–89.

⁴¹ Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 164.

⁴² Miiniristleja Lennuk, laeva päevaraamat, RA, ERA.1664.1.3, l. 24.

saare lähedal ja selle eesmärk oli takistada Nõukogude Balti laevastiku lahkumist Kroonlinnast.⁴³ Operatsioon oli edukas, Eesti vägedel õnnestus vältida bolševistliku laevastiku ohtu.⁴⁴

Kõige suurem ja tähtsam operatsioon, milles Zajączkowski Lennukil osales, oli aga kahtlemata Udria dessant. 1919. aasta 17. jaanuaril suundus hävitaja, millel teenis tulevane Poola *komandor*, Narva lahte ja hakkas pommitama bolševike positsioone (Udria küla lähedal). Samal ajal alustasid umbes 400 Eesti sõdurit ja 600 Soome vabatahtlikku maabumist. Lennuk koos suurtükilaevaga Lembit ja teiste abiüksustega tulistas raudteejaama lähedal paiknevaid vaenlase üksusi. Oma memuaarides kirjeldas Zajączkowski olukorda, kus ta aitas Pitkal lugeda Venemaa kaarti, tänu millele dessant õnnestus.⁴⁵ Seejärel, nagu ta on hiljem meenutanud, sai temast Narva-Jõesuu tuletorni ülem, kust ta pidi juhtima Lennuki tuld.⁴⁶ Zajączkowski vene keele oskus aitas Pitkal ka eduka rünnakuga vallutada Fitinka (Kallivere) küla.⁴⁷ Lennuk jätkas tulistamist hetkeni, kuni dessandis osalenud sõdurid tõid teate bolševike taandumise kohta Narvast. Seejärel tulistas miiniristleja Korffi (Auvere) raudteejaama ja Laagna mõisa. Maabunud üksused liikusid edasi Narva suunas ja kakskümmend haavatud sõdurit naasid oma laevadele. Järgmisel päeval, 18. jaanuaril 1919 kell 10.00 maabusid ülejäänud 800 sõdurit. Udria küla ja Laagna mõisa vallutamise tulemusena dessandi poolt piirati bolševike üksused

⁴³ Miiniristleja Lennuk, laeva päevaraamat, RA, ERA.1664.1.3, l. 26.

⁴⁴ Zajączkowski. *Lata młodości*, lk 162.

⁴⁵ *Ibid.*, lk 166.

⁴⁶ Vt Mati Ōun jt, *Struggles in the Baltic. The Estonian and the British Royal Navies' Operations in the Baltic during the Estonian War of Independence 1918–1919* (Tallinn: Grenader, 2012), lk 97–98. Narva-Jõesuu tuletorn paikneb Soome lahe kaldal Narva jõe suudmes. Tuletorn oli seal juba 17. sajandil. 1808. aastal ehitati Vene mereväe algatusel 16 meetri kõrgune kivist tuletorn. 1870. aastatel tehti ulatuslikke renoveerimistöid, torn ehitati kaheksa meetrit kõrgemaks. Uus tuletorn paigaldati 1886. aastal ja 1903. aastal ajakohastati selle mehhanismi. Tuletorn püsis kuni 1941. aastani, mil sakslaste eest taganevad Nõukogude väed selle hävitasid. 1957. aastal ehitati monteeritavatest raudbetoonelementidest uus 31 meetri kõrgune tuletorn.

⁴⁷ Zajączkowski jutt Pitka vene keele oskuse puudumise kohta tundub kahtlane. Raske on uskuda väidet, et vene kultuuri lähedases keskkonnas üles kasvanud ja Paldiski merekooli lõpetanud mees ei osanud vene keelt. Tasub märkida, et 1900. aastal teenis ta kuus nädalat rannakaitse soomuslaeval Admiral Ušakov ja 1902. aastal töötas Peterburis Mühlentali laevatehases, kus ehitati laevu Vene Vaikse ookeani laevastikule.

Vaivara piirkonnas sisse. Vangi võeti üle 3000 Punaarmee 6. kütidiviisi sõduri. Lõpuks vallutasid Eesti üksused ja Soome vabatahtlikud samal päeval Narva.⁴⁸

Järgnevatel nädalatel osales Zajączkowski bolševike Narva-Jõesuu positsioonide tulistamisel. 24.–25. jaanuaril pommitas Lennuk bolševike positsioone uuesti. Rünnak Narva lahe paremal kaldal sundis vaenlase üksused taanduma. Kaldale saadeti väike dessantkompanii, kes võitles bolševike jalaväeüksuste vastu.

26. veebruarist 2. märtsini 1919 tegi hävitaja reisi Liepājasse.⁴⁹

1919. aasta 20. aprillil vabastati Zajączkowski teenistusest Eesti mereväes.⁵⁰ Ta jäi aga siiski Tallinna. 23. märtsil oli tema perekond kolinud Suur-Kompassi tänavalt aadressile Vene tänav 19–2, kuhu nad jäid kuni oma Eestis viibimise lõpuni.⁵¹ Sel ajal tegeles Zajączkowski tõenäoliselt kaubandusega.⁵² Sõda aga jätkus. Eestlaste sõjategevus bolševike vastu kestis kuni 1919. aasta detsembrini.⁵³

Sõja lõpetanud rahuleping allkirjastati 2. veebruaril 1920 Tartus. Lepingu tingimuste kohaselt tunnustas Venemaa Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik Eesti iseseisvust ja Eestit oma naabrina. Leping registreeriti Rahvasteliidu sekretariaadis 12. juulil 1922.⁵⁴

Pärast sõjategevuse lõppu ei lasknud Zajączkowski end sõpradel veenda salakaubavedu jätkama.⁵⁵ Patriotlikest motiividest kantuna ja bolševike ohu tõttu otsustas ta naasta kodumaale ja liituda Poola sõjaväega.⁵⁶ Lõpuks sõitis Zajączkowski koos oma naise Johanna ja tütre Janinaga

⁴⁸ Narva vallutati 1919. aasta 18. jaanuaril. Selle tulemusena langes kogu Eesti ranniku põhjaosa Eesti vägede kätte. Vt Miiniristleja Lennuk, laeva päevaraamat, RA, ERA.1664.1.3, l. 33–35.

⁴⁹ Ibid., l. 79–84.

⁵⁰ Lennuki komandöri käsk Zajączkowski vabastamise kohta (nr 90) oli dateeritud 1919. aasta 27. aprilliga. Vt Miiniristleja Lennuk, komandöri päevakäsud, 1. jaanuar – 31. detsember 1919, RA, ERA.1664.1.1, l. 55.

⁵¹ Tallinna Aadressbüroo, aadresslehed, TLA 1376.1.232.

⁵² Oma päevikus märkis Zajączkowski, et ajas „head äri“, tänu millele „teenis palju raha“.

⁵³ Lewandowski, *Historia*, lk 181.

⁵⁴ Esthonie et République des Soviets de Russie: Traité des Paix, signé à Tartu, le 2 février 1920, *Société des Nations. Recueil des Traités et des Engagements internationaux enregistrés par le Secrétariat de la Société des Nations*, vol. XI (1922), No. 289, lk 30–71.

⁵⁵ Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 167.

⁵⁶ Ibid.

24. veebruaril 1920 Tallinnast Varssavisse.⁵⁷ Rongireis Poola pealinna külges läbi Daugavpils.

Kodumaale jõudes astus Zajączkowski sõjaväkke. 11. juulil 1920 võeti ta vabatahtlikuna Poola mereväkke.⁵⁸ Esialgu määrati Zajączkowski 8. sapööripolgu pontoonikompaniisse, mis paiknes Poznańis.⁵⁹ Alles pärast loa saamist korpuseringkonna juhatuselt sõitis ta Varssavisse, sest ei soovinud teenida maaväes. Sõjaministeeriumi mereväeosakonnas ülendati ta kapteniks (ja 1921. aastal majoriks).⁶⁰ Omal soovil viidi ta üle mereväkke ja määrati Toruńis asuvasse mereväestaapi. Aastatel 1920–1921 teenis ta kompaniiülema ametikohal. 1920. aasta suvel moodustas ta mereväepolgu 3. pataljoni koosseisus marsikompanii, mis asus positsioonidele Złotoria külas. Tema kompanii kutsuti lõpuks tagasi Poola vägedele soodsa rindelolukorra tõttu.⁶¹ Mälestustes kirjutab Zajączkowski oma pataljoni lahingutegevuses osalemise luhtumise kohta nii:

Suurte raskustega õnnestus mul luua mingisugune kord ja midagi sõjaväeüksuse taolist, kui olukord rindel ootamatult paranes. Wisła ime mõjutas ka Budjonnõi edasitungi, kes purjetas minema sama kiiresti, kui oli kohale saabunud. Kolmas pataljon vaenlast ei näinud, kuigi see oli ainult mõne kilomeetri kaugusel. Minu kompanii minek Złotoriasse tühistati. Peagi saabus rindelt kuulsuse oreooli mähituna teine pataljon.⁶²

Pärast Poola-Nõukogude sõda, mis lõppes Riia rahulepingu allkirjastamisega 1921. aasta 18. märtsil, jäi Zajączkowski Poola mereväkke. Aasta hiljem, 15. aprillil 1922 sündis tema teine tütar Helena.

⁵⁷ Tallinna Aadressbüroo, aadresslehed, TLA 1376.1.232.

⁵⁸ Witold Zajączkowski isikutoimik, dateerimata registrikaart, CAW WBH, TAP 1769/89/5822, lk 2.

⁵⁹ Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 170.

⁶⁰ Witold Zajączkowski isikutoimik, dateerimata registrikaart, CAW WBH, TAP 1769/89/5822, lk 2.

⁶¹ Mereväepolgu 3. pataljoni lahing Złotoria küla lähistel on üks kuulsusrikkamaid hetki selle pataljoni ajaloos. 28. juulil 1920 alistas ta ülekaalukad bolševike väed (Nõukogude poolel hukkus 120 ja langes vangi 35 sõdurit). Mereväepolgu lahingute kohta vt: R. Gintowt-Dziewiałowski, K. Taube, *Zarys historii wojennej pułku morskiego* (Warszawa: s. n., 1933).

⁶² Zajączkowski, *Lata młodości*, lk 172.

Aastatel 1921–1926 vastutas Zajączkowski muu hulgas tulevaste mereväehvitseride koolitamise eest (ta oli Toruńi mereväehvitseride kooli direktor).⁶³ Ülemad hindasid tema tööd kõrgelt. 1929. aastal ülendati ta kaptenleitnandiks (auastmevanusega alates 1. jaanuarist 1929) ja 27. juunil 1935 sai temast *komandor* (auastmevanusega alates 1. jaanuarist 1935).⁶⁴ Tema kõige olulisem panus teenistusse Poola mereväes oli aga Pinski flotilli (hiljem mereväe jõeflotill) juhtimine aastatel 1927–1939.⁶⁵ Ta arendas talle alluvat üksust süstemaatiliselt ja muutis selle tõhusaks jõuks Polesje jõgedel. Poola armee inspektorid hindasid tema juhioskusi väga kõrgelt. Pärast NSV Liidu rünnakut Poola vastu 17. septembril 1939 suundus Zajączkowski Suurbritanniasse. Tema teekond läände viis läbi Läti ja Eesti. Tartus külastas ta oma perekonda, kes oli sinna saabunud juba varem.⁶⁶ Seejärel reisis ta Stockholmi kaudu Pariisi. Seal astus ta 31. detsembril 1939 mereväe peakorteri teenistusse, kust ta suunati Suurbritanniasse. 18. jaanuaril 1940 asus ta mereväekadettide kooli komandandi ametisse Briti mereväebaasis Devonportis Poola mereväe laeval ORP Gdynia (endine reisiaurik SS Kościuszko).⁶⁷ Alates 24. juunist 1941 juhtis ta Kanadas Poola mereväe missiooni, mille eesmärk oli värvata Poola mereväkke vabatahtlikke – Poola päritolu Ameerika Ühendriikide ja Kanada kodanikke. Mereväkke värvatud vabatahtlike vähesuse tõttu missioon ebaõnnestus ning see

⁶³ Zajączkowski oli esimese poolakeelse laevajuhtimise käsiraamatu „Wiedza okrętowa“ (Toruń: Oficerska Szkoła Marynarki Wojennej, 1926) ja artikli „Flotyлле Rzeczne“ (1927) autor.

⁶⁴ Witold Zajączkowski isikutoimik, dateerimata registrikaart, CAW WBH, TAP, 1769/89/5822. *Komandor* on Poola mereväe auaste, mis vastab Eesti mereväekaptenile (maaväe kolonelile). (*Toim.*).

⁶⁵ Pinski flotill (alates 1931. aastast Poola mereväe jõeflotill) oli 1919. aasta aprillis, Poola-Nõukogude sõja ajal moodustatud Poola mereväe lahinguüksus. See paiknes Polesje piirkonnas Pinskis, seilas Pina jõel ja selle lisajõgedel. Tipp-perioodil oli flotillil umbes 40 sõjalaeva ja 50 abilaeva ning 2000 madrust ja ohvitseri. Pärast Nõukogude vägede sissetungi 17. septembril 1939 uputati kõik laevad. Viimasena uputati 1939. aasta 21. septembril Kuźaličyni (poola k Kuźliczyn) lähedal ORP Kraków. Pärast flotilli uputamist osalesid mereväelased 1939. aasta Poola kampaania edasistes lahingutes kindral Franciszek Kleebergi iseseisva lahingugrupi Polesje koosseisus. Pinski flotilli kohta vt lisaks: Józef Wiesław Dyskant, *Flotylla Rzeczna Marynarki Wojennej 1919–1939* (Warszawa: Bellona, 1994).

⁶⁶ Nawrot, *Korpus oficerski*, lk 233; Jerzy Pertek, *Marynarze generała Kleeberga* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1986), lk 209.

⁶⁷ Nawrot, *Z Torunia do Okehampton*, lk 162; Nawrot, *Korpus oficerski*, lk 245–246.

tingis ka Zajązkowski Suurbritanniasse naasmise 1942. aastal. Pärast Teise maailmasõja lõppu jäi ta Inglismaale veel rohkem kui aastaks. 1947. aastal emigreerus ta Kanadasse. Kanadas kohtas ta ka üht eestlast, ja see on tema memuaarides viimane meenutus Eestist. Zajązkowski hämmastuseks oli see mees, Karl Alexander Grünthal (1894–1977) Fitinka (Kallivere) külas võidelnud jalaväeüksuse jaoulem.⁶⁸ Kahest veteranist said lähedased sõbrad.⁶⁹

Esialgu pidas Zajązkowski talu Cooki abaja ääres Keswickis Ontario provintsis. Kui 1957. aastal temaga liitus ka abikaasa Johanna, kolisid nad Torontosse, kus Zajązkowski töötas õigusbüroos. *Komandor* Witold Zajązkowski suri Torontos 19. detsembril 1977 ja on maetud Mount Pleasanti kalmistule (seksioon 48, hauaplats 4808). Tema naine Johanna Kolts-Zajązkowska suri 1982. aastal ja on samuti maetud Kanadasse.⁷⁰

Dokumendid, mis tõendavad Zajązkowski viibimist Tallinnas ja Eesti mereväes, võimaldavad osaliselt rekonstrueerida tema elu Eestis ja sõjaväe-teenistuse käiku. Tallinna Linnaarhiivi allikad kinnitavad tema abielu sõlmimist Johanna Koltsiga, elukohavahetusi ja lahkumist Poolasse pärast Eesti-Nõukogude sõja lõppu. Eesti mereväe ülema päevakäskude põhjal oli võimalik kindlaks määrata tema teenistuse ajaraamid Eesti lipu all. Suureks abiks olid ka hävitaja Lennuk laevapäevikud, tänu millele oli võimalik rekonstrueerida Zajązkowski teenistuskäiku ja kirjeldada tähtsamaid operatsioone, millest ta osa võttis. Neid täiendavad tema 1960. aastatel kirjutatud memuaarid pealkirjaga „Noorusaastad ja maailmasõda Lääne-merel“ („Lata młodości i wojna światowa na Bałtyku“). Siiski tuleb märkida, et need on kirja pandud aastaid hiljem, mil inimese mälu võib teatud sündmuste suhtes olla sageli ekslik.⁷¹ Seetõttu tuleb tema päevikut hinnata kriitilise pilguga ning tema selle eluperioodi edasine uurimine nõuab

⁶⁸ Karl Alexander Grünthal oli Eesti-Nõukogude sõja ajal allohvitser. 1920. aastal abiellus ta Alide Constance Falkenbergiga. Suri Kanadas 1977. aastal. Ta on maetud Kanadas Woodlandi kalmistule Hamiltonis (Ontario).

⁶⁹ Zajązkowski, *Lata młodości*, lk 166.

⁷⁰ Bieniecki, „Komandor Witold Zajązkowski – wybitny oficer“, lk 160.

⁷¹ Eesti-Nõukogude sõja sündmuste ja nende jäädvustamise vahele jääb üle neljakümne aasta. Vt Witold Zajązkowski kiri Józef Unrugile, 1. september 1972, Gdynia mereväearhiiv, 108/A, Poola mereväe ajaloo allikad Teise maailmasõja aastatel – koopiad, lk 1.

põhjalikumate tööd allikate otsimisel.⁷² Tähelepanu väärib ka isiklik aspekt ja katse leida vastus küsimusele Johanna Koltsi perekonna võimaliku mõju kohta Zajączkowski otsusele astuda Eesti mereväkke.⁷³ See *komandor* Witold Zajączkowski eluperiood vajab kindlasti lähemat uurimist. Siinne täiendus Zajączkowski biograafiale võib julgustada Poola mereväe ajaloo uurijaid lähemalt uurima „Polesje vürsti“ elulugu ja tema Eestis veedetud eluperioodi aastatel 1918–1920.

Poola keelest tõlkinud Alias Tõlkeagentuur OÜ

Bibliograafia

Arhiiviallikad

Poola mereväemuuseumi (Gdynias) arhiiv (*Archiwum Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni*)

Poola sõjaväe keskarhiiv (*Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, CAW WBH*)

Akta personalne 1918–1939

Kindral Elżbieta Zawacka Sihtasutus – Pomorze Armia Krajowa ja Poolataride Sõjaväeteenistuse Arhiiv ja muuseum (*Fundacja Generał Elżbiety Zawadzkiej – Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek*)

Katyńi Muuseum, Poola Sõjamuuseumi osakond (*Muzeum Katyńskie – Oddział Muzeum Wojska Polskiego*)

Rahvusarhiiv (RA)

ERA.1664 Miiniristleja Lennuk

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

186 Tallinna ja Nõmme isikutunnistuste kollektsoon

1376 Tallinna Aadressbüroo

⁷² See puudutab eelkõige sündmusi Lennuki pardal. Eriti tähelepanuväärsed on need, milles osales Eesti mereväe ülema Johan Pitka, samuti Kauri-nimelise spiooni avastamise juhtum.

⁷³ Kõige tuntum Eesti-Poola abielu oli Eesti sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri (1884–1953) ja Poola aadlisoost pianisti Maria Kruszezwska (1888–1978) vahel. Kindral Laidonerist poola keeles: Tadeusz Zubiński, *Generał Johan Laidoner albo Estonia heroiczna* (Komorów: Antyk – Marcin Dybowski, 2013).

Publitseeritud allikad ja käsikirjad

Esthonie et République des Sviets de Russie: Traité des Paix, signé à Tartu, le 2 février 1920, *Société des Nations. Recueil des Traités et des Engagements internationaux enregistrés par le Secrétariat de la Société des Nations*, Vol. XI (1922), No. 289

Statut Towarzystwa Polsko-Estońskiego w Warszawie (Warszawa: s. n., 1929)

Zajązkowski, Witold, *Lata młodości i wojna światowa na Bałtyku*, mps. (Toronto: s. n. 1970)

Kirjandus:

Baszkirow, Leonid G., Waldre, Andres, Mitiuckow, Nikołaj W. ja Rodriguez, John A., „Niszczyciele Spartak i Awtroil“, cz. III, *Okręty wojenne XII*, nr 53 (3/2002), lk 18–26

Bieniecki, Ireneusz, „Dowódcy Flotyli Rzecznej Marynarki Wojennej (1919–1939)“, *Przegląd Morski* 11 (1998), lk 99–107

Bieniecki, Ireneusz, „Komandor Witold Zajązkowski – dowódca Flotyli Rzecznej w Pińsku (1892–1977)“, *Biuletyn Historyczny Muzeum Marynarki Wojennej* 14 (1995), lk 174–184

Bieniecki, Ireneusz, „Komandor Witold Zajązkowski – wybitny oficer polskiej Marynarki Wojennej (1892–1977)“, *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica* 104 (2019), lk 147–165

Bieniecki, Ireneusz, „Komandor Witold Zajązkowski (1892–1977) – dowódca Flotyli Pińskiej“, *Przegląd Morski* 4 (1990), lk 58–62

Bieniecki, Ireneusz, „Przemyt na Bałtyku w latach I wojny światowej w świetle „Pamiętników“ kmdr. Witolda Zajązkowskiego“, *Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia SG* 10 (1999), lk 55–60

Bieniecki, Ireneusz, „Toruńskie lata dowódcy Flotyli Pińskiej komandora Witolda Zajązkowskiego“, *Nowości* nr 161, 18. august 1992, lk 11

Ciesielski, Czesław, „Witold Zajązkowski (1892–1977) – Komandor, dyrektor nauk Oficerskiej Szkoły Marynarki Wojennej, Dowódca Flotyli Rzecznej w Pińsku“, *Komunikaty Instytutu Bałtyckiego* 43 (1994), lk 42–54

Curtis, Janina, „Wspomnienie pośmiertne o komandorze W. Zajązkowskim“, *Nasze Sygnały: Pismo Stowarzyczenia Marynarki Wojennej* 139 (1978) lk 15–18

Dyskant, Józef Wiesław, *Flotylla Rzeczna Marynarki Wojennej 1919–1939* (Warszawa: Bellona, 1994)

- Gintowt–Dziewałtowski, Romuald, Taube Karol, *Zarys historii wojennej pułku morskiego* (Warszawa: s. n., 1933)
- Herma, Marek, „Książę Polesia. Komandor Witold Zajączkowski. Ostatni dowódca Flotyli Rzecznej Marynarki Wojennej“, *Zapomniane Bandery. Flotylla Rzeczne II Rzeczypospolitej*, toim. Stanisław Januszewski (Wrocław: Ministerstwo Gospodarki Morskiej i Żeglugi, 2019), lk 151–162
- Herma, Marek, „Służba lejtnanta Witolda Zajączkowskiego na okrętach marynarki wojennej Imperium Rosyjskiego w latach 1910–1918“, *Rola polityki i ekonomii i techniki w działaniach zbrojnych na rzekach, morzach i oceanach*, toim. Roman Kochnowski, Jarosław Jastrzębski (Oświęcim: Napoleon V, 2019), lk 39–53
- Jankowski, Stanisław M., „Notes inżyniera Zajączkowskiego“, *Zbrodnia Katyńska po 60 latach: Polityka, nauka, moralność*, Zeszyty Katyńskie 12 (Warszawa: Niezależny Komitet Historyczny Badania Zbrodni Katyńskiej, 2000), lk 57–78
- Kadry Morskie II Rzeczypospolitej*. Tom II, *Polska Marynarka Wojenna*, cz. I, *Korpus oficerów 1918–1947*, toim. Jan Sawicki (Gdynia: Wyższa Szkoła Morska, 1996)
- Kosmowska, Irena W., *Estonja. Kraj i ludzie* (Warszawa: Księgarnia Polska, 1930)
- Lewandowski, Jan, *Historia Estonii* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2002)
- Łossowski, Piotr, *Stosunki polsko-estońskie 1918–1939*, Seria Bałtoznawcza 1 (Gdańsk: Instytut Bałtycki w Gdańsku, 1992)
- Nawrot, Dariusz, *Korpus oficerski Marynarki Wojennej II Rzeczypospolitej* (Warszawa: Bellona, 2005)
- Nawrot, Dariusz, *Z Torunia do Okehampton: Rzecz o Szkole Podchorążych Marynarki Wojennej historią życia jej komendantów pisana* (Gdynia: Wydawnictwo Akademickie AMW, 2010)
- Pertek, Jerzy, *Marynarze generała Kleeberga* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1986)
- Pitka, Johan, *Minu mälestused 1914–1920. Suure Ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni* (Tallinn: Olion, 1993)
- Pullat, Raimo ja Pullat, Risto, *Morze wódki: przemysł spirytusu na Bałtyku w okresie międzywojennym* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013)
- Pullat, Raimo, *Od Wersalu do Westerplatte. Stosunki estońsko-polskie w okresie międzywojennym* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2003)
- Zajączkowska-Krzyżanowska, Helena, „Z wojennych dziejów Warszawskiej Szkoły Pielęgniarstwa i jej absolwentek“, *Służba Polek na frontach II wojny światowej: materiały sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniach 16–17 listopada*

1996 roku, cz. 3, toim. Elżbieta Zawadzka (Toruń: Fundacja „Archiwum Pomorskie Armii Krajowe”, 1996), lk 183–191

Zajączkowski, Witold, *Wiedza okrętowa* (Toruń: Oficerska Szkoła Marynarki Wojennej, 1926)

Zubiński, Tadeusz, *Generał Johan Laidoner albo Estonia heroiczna* (Komorów: Antyk-Marcin Dybowski, 2013)

Tuliszka, Jarosław, *Wyższa kadra dowódcza polskiej Marynarki Wojennej Drugiej Rzeczypospolitej* (Toruń: Adam Marszałek, 2000)

Õun, Mati, Walter, Hannes ja Sammalsoo, Peedu, *Struggles in the Baltic. The Estonian and the British Royal Navies' Operations in the Baltic during the Estonian War of Independence 1918–1919* (Tallinn: Grenader, 2012)